

Μαργαρίτα Παπαγεωργίου, «Εισαγωγή»
(για το έργο *Ανακάλημα της Κωνσταντινόπολης*)

Το ποίημα *Ανακάλημα της Κωνσταντινόπολης* ανήκει στους θρήνους, δηλαδή στα ποιήματα με θέμα την άλωση της Πόλης (ή και την άλωση άλλων αστικών κέντρων) από τους Οθωμανούς, η οποία συνέβη στις 29 Μαΐου του 1453. Κάποια κοινά στοιχεία που συναντώνται σε αυτή την κατηγορία των στιχουργημάτων είναι ο θρήνος για την απώλεια της πόλης, η αφήγηση των τελευταίων γεγονότων πριν από την πτώση, η αναφορά στον τελευταίο αυτοκράτορα, η περιγραφή των λεηλασιών, η αναφορά των αιτιών της άλωσης, η επίκληση των ευρωπαϊκών λαών για βοήθεια και η δυνατότητα απελευθέρωσης με τη βοήθεια του Θεού και τον αγώνα των Ελλήνων (Ζώρας 1956, 37).

Ο συγκεκριμένος θρήνος, που είναι αρκετά πρώιμος και με ιδιαίτερη λογοτεχνική αξία, αρχίζει με την αναγγελία της είδησης της Άλωσης μέσα από τον διάλογο δύο πλοίων που συναντώνται «στα μέρη της Τενέδου» (στ. 6). Ο διάλογος αυτός αναδεικνύει τη συμβολή του τελευταίου βυζαντινού αυτοκράτορα στην υπεράσπιση της Πόλης. Στην αφήγηση εγκιβωτίζονται τα λόγια του αυτοκράτορα, που ζητά από τους Κρητικούς να του πάρουν το κεφάλι, ώστε να αποφύγει την εξευτελιστική θανάτωση από τους ίδιους τους Τούρκους. Στους επόμενους στίχους (57-88) ο ποιητής θρηνεί για τα τραγικά συμβάντα που έλαβαν χώρα στη Βασιλεύουσα, ενώ περιγράφει με ρεαλιστικό τρόπο τις λεηλασίες των Οθωμανών. Ακόμη, επικαλείται τον ουρανό και τη γη να αντιδράσουν στις ανομίες των κατακτητών. Στους στίχους 89-118 γίνεται αναφορά στον Μέγα Κωνσταντίνο και τον Ιουστινιανό, οι οποίοι ως ήλιοι έκαναν την Πόλη να λάμπει σαν τη σελήνη. Το ποίημα κλείνει με τη δυσσίωση έλευση του Μωάμεθ Β΄ του Πορθητή. Όπως φαίνεται, σε αντίθεση με τους άλλους θρήνους, εδώ απουσιάζει η ανάλυση των αιτιών της πτώσης της Πόλης και η αναφορά στη δυνατότητα απολύτρωσής της σε μελλοντικό χρόνο.

Όσον αφορά στον χρόνο συγγραφής του ποιήματος, έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι πρόκειται για ποίημα το οποίο γράφτηκε κατά την περίοδο που συνέβη η άλωση της Πόλης. Αντιστοίχως, ο συγγραφέας του θεωρείται σύγχρονος των γεγονότων που περιγράφει. Ο Κριαράς (1965, 14) θεωρεί αναμφισβήτητο ότι ο χρόνος συγγραφής του είναι κοντά στο

γεγονός που περιγράφει. Η έλλειψη ρίμας τον οδηγεί να το τοποθετήσει χρονικά στα μέσα του 15ου αιώνα και όχι αργότερα, εφόσον μέχρι τότε, όπως ισχυρίζεται, η ομοιοκαταληξία δεν χρησιμοποιούνταν στη νεοελληνική ποίηση.¹

Ιδιαίτερα ασχολήθηκαν κάποιοι μελετητές με τη σχέση του με ένα άλλο ποίημα, την *Άλωσιν Κωνσταντινουπόλεως*.² Η ομοιότητα ορισμένων στίχων τούς οδήγησε στο συμπέρασμα ότι ο συγγραφέας του ποιήματός μας γνώριζε την *Άλωσιν* και, σε κάποιο βαθμό, επηρεάστηκε από αυτήν. Βέβαια, υπάρχουν και κάποιοι που αρνούνται οποιαδήποτε σχέση ανάμεσα στα δύο κείμενα. Ο Κρουμπάχερ (1900 [1974], 114), όπως και άλλοι μελετητές, θεώρησε ότι το *Ανακάλυμα* γράφτηκε μετά την *Άλωσιν*, ακολουθώντας τον [Γεώργιο Χατζιδάκι](#) (1905, 538-540), ο οποίος απέδειξε ότι το δεύτερο ποίημα γράφτηκε τον ίδιο τον χρόνο της Άλωσης. Ο Κριαράς (1965, 17-21) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι υπάρχει κάποια σχέση ανάμεσα στα δύο ποιήματα, η οποία δεν είναι δυνατό να αποδοθεί σε κοινούς τόπους ή να θεωρηθεί συμπτωματική. Σίγουρα ο ένας ποιητής γνώριζε το έργο του άλλου, αλλά δεν είναι εύκολο να υποστηριχτεί με βεβαιότητα ποιο ποίημα είναι προγενέστερο.

Για τον εντοπισμό της γεωγραφικής περιοχής στην οποία συντάχτηκε το έργο, χρησίμευσε ιδιαίτερα η μελέτη των γλωσσικών του στοιχείων. Καλό είναι να αναφερθεί ότι παλαιότερα εικαζόταν πως γράφτηκε στην Κρήτη και από Κρητικό, λόγω της ιδιαίτερης μνείας που γίνεται στο νησί και στη συνεισφορά των κατοίκων του στον αγώνα. Η άποψη αυτή εκφράστηκε πρώτα από τον Κρουμπάχερ το 1900 και έγινε δεκτή από τους μετέπειτα μελετητές. Ο Αθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς (1903, 267), λ.χ., αναφέρει χαρακτηριστικά: «ως φαίνεται εκ τινών φιλοκρητικών στίχων συνετάχθη εν τη νήσω Κρήτη ευθύς μετά την Άλωσιν της Κωνσταντινουπόλεως». Επίσης, ο Καμπάνης (1948, 58) στη γραμματολογία του (*Ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας*) δέχεται την κρητική καταγωγή

¹ Η χρονολόγησή του ενδέχεται να είναι σωστή, ωστόσο το επιχείρημά του είναι πια παρωχημένο, καθώς η εισαγωγή της ρίμας στη νεοελληνική ποίηση έχει τεκμηριωμένα μετατεθεί στο β' μισό του 14ου αιώνα, στην ποίηση του Κρητικού Σαχλίκη.

² Το ποίημα παραδίδεται ανώνυμο, ωστόσο, κατά καιρούς, έχει αποδοθεί στον Ρόδιο Εμμανουήλ Λιμενίτη, ποιητή του *Θανατικού της Ρόδου* (τέλη 15ου αι.) και μιας από τις διασκευές του [Βελισάριου](#). Η πατρότητα αυτή θεωρείται και σήμερα πολύ πιθανή, ενώ το ποίημα χρονολογείται στο 1454-1455 (Λεντάρη 2007, 1259).

του ποιητή. Όμως μπορεί να θεωρηθεί, όπως επισημαίνει ο Κριαράς (1965, 11), ότι η παρουσία των Κρητικών, όπως και ο ηρωισμός που έδειξαν κατά την υπεράσπιση της Πόλης, ενδεχομένως να μαθεύτηκε και στην Κύπρο. Άλλωστε, δεν εξαίρονται ιδιαίτερα οι αρετές τους, ούτε είναι ξεχωριστή η αναφορά σε αυτούς, ώστε να υποτεθεί ότι ο συγγραφέας έχει μια ιδιαίτερη σχέση μαζί τους:

*θωρεί, φεύγουν οι Κρητικοί, φεύγουν οι Γενουβήσοι·
φεύγουσιν οι Βενέτικοι κ' εκείνος απομένει. (στ. 31-32)*

*Κόψετε το κεφάλιν μου, χριστιανοί Ρωμαίοι·
επάρετέ το, Κρητικοί, βαστάτε το στην Κρήτην,
να το ιδούν οι Κρητικοί να καρδιοπονέσουν,
να δείρουσι τα στήθη τους, να χύσουν μαύρα δάκρυα
και να με μακαρίσουν ότι ούλους τους αγάπουν· (στ. 37-41).*

Φαίνεται ότι απλώς αναφέρονται συμβάντα που ήταν γνωστά, όπως ότι συμμετείχαν στην υπεράσπιση. Η αγάπη του αυτοκράτορα προς αυτούς και η προτροπή να πάρουν το κεφάλι του στην Κρήτη, έναν τόπο που ακόμη δεν είχε υποταχθεί στους Τούρκους, δεν αποτελούν αποδεικτικά στοιχεία για την κρητική καταγωγή του ποιητή. Η προτροπή του αυτοκράτορα στους Κρητικούς, σε σχέση με τους Γενουάτες και τους Βενετούς, είναι δικαιολογημένη και για τον λόγο ότι οι Κρητικοί είναι Έλληνες.

Εξάλλου, μια πιο επισταμένη μελέτη της γλώσσας του ποιήματος, που πραγματοποιήθηκε από τον Κριαρά, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι είτε γράφτηκε στην Κύπρο είτε ο συγγραφέας του είχε κυπριακή προέλευση. Αρχικά, το ουσιαστικό «ανακάλημα» του τίτλου μόνο στην κυπριακή διάλεκτο έχει τη σημασία του «θρήνου», ενώ σε άλλες περιοχές συναντάται με διαφορετικές σημασίες. Όσον αφορά τώρα στους διαλεκτικούς τύπους που συναντώνται στο κείμενο, ο Κριαράς επισημαίνει ότι κάποιοι από αυτούς είναι κοινοί και στην Κύπρο και στα Δωδεκάνησα. Αν απομονωθούν, όμως, οι κοινοί τύποι, εξακολουθούν να υπάρχουν λέξεις κυπριακής προέλευσης (π.χ. *ανακάλημα, ακ, τυραννίζω, τράπεζα, γομάριν, σπατιά, σωτικά*). Γενικά παρατηρείται ότι κανενός άλλου τύπου τα ιδιωματικά στοιχεία δεν

βρίσκονται συγκεντρωμένα σε τέτοιο βαθμό μέσα στο ποίημα. Το γεγονός ότι δεν είναι αποκλειστικά γραμμένο σε κυπριακή γλώσσα δεν συνεπάγεται ότι δεν πρόκειται για κυπριακό δημιούργημα, εφόσον και στον *Θρήνο της Κύπρου*, ποίημα γραμμένο στην Κύπρο, ο ποιητής έκανε ανάλογες γλωσσικές επιλογές και χρησιμοποίησε μόνο κάποια διαλεκτικά στοιχεία. Ο Κριαράς, λοιπόν, με πειστικό τρόπο απέδειξε την κυπριακή του προέλευση και η άποψή του έγινε αποδεκτή από τους περισσότερους μελετητές.

Ακόμη, αξίζει να επισημανθεί ότι το ποίημα γενικά παραπέμπει στο ύφος των [δημοτικών τραγουδιών](#) και πιθανόν ο συγγραφέας του να άντλησε στοιχεία από κάποιο από αυτά. Στη διαπίστωση αυτή συμβάλλει τόσο η χρήση του πολιτικού στίχου όσο και η γλώσσα. Συγκεκριμένα, το κείμενο είναι γραμμένο σε 118 ανομοιοκατάληκτους ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους στίχους και παρουσιάζει τομή μετά την όγδοη συλλαβή, όπως συμβαίνει κανονικά στον πολιτικό στίχο. Ο διασκελισμός σχεδόν απουσιάζει, κάτι που μαρτυρεί ότι το κείμενο είναι επηρεασμένο από την τεχνοτροπία των δημοτικών τραγουδιών. Η γλώσσα του είναι η κοινή και σε πολλά σημεία συγγενεύει με τη γλώσσα των δημοτικών τραγουδιών, αν και σε ορισμένους στίχους εντοπίζονται κάποιοι αρχαϊσμοί. Συγκεκριμένα, οι στίχοι 1-13, 16-20, 30-42 έχουν έντονα λαϊκό χρώμα. Στους υπόλοιπους στίχους είναι εντονότερα τα λόγια στοιχεία και οι αρχαϊσμοί, οι οποίοι αυξάνονται προς το τέλος του ποιήματος. Συνοψίζοντας, το ποίημα αποκτά φυσικότητα και ζωντάνια στα σημεία όπου χρησιμοποιείται η λαϊκή γλώσσα, ενώ στα σημεία όπου κυριαρχούν οι αρχαϊσμοί συναντώνται πλατειασμοί και παλιλλογίες. Στις αρετές του συγκαταλέγονται η συντομία του, οι ρεαλιστικές περιγραφές, η εικόνα της συμφοράς, η συνάντηση των καραβιών με τη στιχομυθία τους, κατά τη διάρκεια της οποίας ανακοινώνεται η άλωση της Πόλης.

Τέλος, αξίζει να αναφερθούν οι εκδόσεις του έργου. Πρώτη έκδοση του ποιήματος πραγματοποιήθηκε από τον [Émile Legrand](#) το 1875. Σύμφωνα με τον Κριαρά (1965, 22), ο μελετητής είναι αρκετά προσεκτικός, αλλά οι διορθώσεις του, πολλές φορές, δεν είναι ικανοποιητικές. Ακολούθησε η έκδοση από τον Αγαθάγγελο Ξηρουχάκη (1908, 39-43), στην οποία παραλείπονται πολλοί ιδιοματικοί τύποι του χειρογράφου. Το 1955 εξέδωσε το κείμενο ο Φαίδων Μπουμπουλίδης (1955, 3-5), συμβουλευόμενος τις υπάρχουσες εκδόσεις, με αποτέλεσμα να μη συμβάλει ουσιαστικά στη βελτίωση του κειμένου, αφού δεν έδωσε τη

δέουσα προσοχή στο χειρόγραφο. Του τελευταίου η δημοσίευση βασίστηκε σε διορθώσεις του Αθανάσιου Παπαδόπουλου-Κεραμέως (1905, 495-497), οι οποίες, όμως, σε μεγάλο βαθμό είναι άστοχες. Ο Κριαράς, του οποίου την έκδοση χρησιμοποιούμε εδώ, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη του τις γραφές που παραδίδει το χειρόγραφο, εξέδωσε το ποίημα αρχικά το 1956 και ξανά το 1965 (β' έκδοση συμπληρωμένη), συμβάλλοντας ουσιαστικά στην αποκατάσταση του κειμένου και στην ανάδειξη του ιδιοματικού του χαρακτήρα. Νεότερη επεξεργασία της έκδοσης αυτής έχει κυκλοφορήσει από το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], η οποία περιλαμβάνει, σύμφωνα με τις εκδοτικές προδιαγραφές της εκδοτικής σειράς «Παλιότερα Κείμενα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», το ποίημα σε μονοτονικό σύστημα και με εκσυγχρονισμένη ορθογραφία, καθώς και πλούσιο επίμετρο του καθηγητή Γ. Κεχαγιόγλου σχετικά με το ίδιο το κείμενο και τη γραμματεία με θέμα την Άλωση εν γένει (βλ. Κριαράς 2012).

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ζώρας 1956

Γεώργιος Θ. Ζώρας (επιμ.), *Βυζαντινή ποίησης*, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1956.

Καμπάνης 1948

Άριστος Καμπάνης, *Ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας*, Εστία, Αθήνα ⁵1948.

Κριαράς 1965

Εμμανουήλ Κριαράς (επιμ.), *Ανακάλυψη της Κωνσταντινόπολης*, το κείμενο με εισαγωγή, σχόλια και γλωσσάριο, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη ²1965.

Κρουμπάχερ 1900 (1974)

Καρλ Κρουμπάχερ, *Ιστορία της βυζαντινής λογοτεχνίας*, μεταφρασθείσα υπό Γεωργίου Σωτηριάδου, τ. 3, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1900 [και φωτομηχανική ανατύπωση το 1974].

Λεντάρη 2007

Τίνα Λεντάρη, «*Ανακάλυμμα της Κωνσταντινούπολης*», *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, Πατάκης, Αθήνα 2007, σ. 101.

Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1903

Αθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «“Θρήνος της Κωνσταντινουπόλεως”», *Byzantinische Zeitschrift*, τ. 12, τχ. 1 (1903), σ. 267-272.

Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1905

Αθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Διορθώσεις εις το *Ανακάλυμμα της Κωνσταντινούπολης*», *Byzantinische Zeitschrift* 14 (1905), σ. 495-497.

Χατζιδάκις 1905

Γ. Ν. Χατζιδάκις, «Είναι ο Γεωργιλιάς συγγραφεύς της *Αλώσεως*;», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 1 (1905), σ. 538-540.